

<https://gеп.uis.ac.ir/?lang=en>
Geography and Environmental Planning
E-ISSN: 2252- 0910
Document Type: Research Paper
Vol. 34, Issue 2, No.90, Summer 2023, pp. 1- 4
Received: 28/09/2021 Accepted: 11/06/2022

Assessing Peasant Farmers' Challenges for Achieving Sustainable Rural Development in Iran (Case study: Zanjan Province)

Zoleikha Naderkhani¹, Yusef Ghanbari^{2*}

1- Ph.D. Student in Geography and Rural Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran
Zoleikhanaderkhani90@gmail.com.

2- Associate Professor, Department of Geography and Rural Planning, University of Isfahan, Isfahan, Iran
y.ghanbari@geo.uis.ac.ir.

Abstract:

The peasant exploitation system is an undeniable fact in the rural economy of Iran. Many rural families' incomes are based on this agricultural system. Despite many problems, peasant farmers are considered as the most important factor for achieving agricultural and rural developments due to their knowledge of the countryside and agriculture. In this research, we studied the problems and challenges of peasant farmers in Zanjan Province. This research was an applied one in terms of purpose and descriptive and analytical in nature. The data required for the research were collected by using a survey method (questionnaire, interview, and observation). The statistical population of this study included 40 villages from 8 cities with peasant cultivation. Finally, 340 questionnaires were randomly distributed among the rural households by using Cochran's formula and the exploratory factor analysis was used for analysis. Cronbach's alpha coefficient for the entire research questionnaire was obtained to be 0.873, which confirmed its overall reliability. The results of factor analysis showed that the 5 economic, managerial, infrastructure-environmental, social and local community factors were finally able to explain 66% of the variance of the rural farmers' challenges. In the above-mentioned factors, farmers' low incomes from cultivation (773.), lack of timely and appropriate government support of the farmers (715.), destruction and change of using orchards and agricultural lands (746.), the farmers' lack of self-confidence and skills (695.), and low quality and dispersion of agricultural lands (609.) were the most important and influential challenges for the agricultural operators, respectively. Based on the results, it could be said that most of the challenges and rural problems in Zanjan Province could be solved with principled management and purposeful and practical planning.

Keywords: agriculture, sustainable development, peasant exploitation, Zanjan Province

*Corresponding Author

Naderkhani, Z., & Ghanbari, Y. (2023). Assessing the peasant farmers challenges with the aim of achieving sustainable rural development in Iran. Case study: Zanjan province.. *Geography and Environmental Planning*, 34 (2), 1 -4.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

10.22108/GEP.2022.130710.1460

20.1001.1.20085362.1402.34.2.7.4

1. Introduction:

The features of agriculture convert it into a unique instrument for progress. Agriculture can be contributive in other sectors of the economy and actualize faster development, reduce poverty, and cause stability in environmental issues. It can be an economic source for providing investment opportunities in the private sector and an initial driving force in the related industries (Iravani and Varmarzyari, 2008). Land exploitation systems determine the human-environment correlations for proper land use, which in turn make natural grounds and sources to be advantageous in the socio-economic dimensions and stability of agriculture. Considering a specific system in agricultural land exploitation without considering technological advances, industrial ranking, socio-economic-strategic opportunities, employment issues, probability of absorbing skilled farmers, etc. is not a rational procedure (Motiei-Langroudi & Shamsaei, 2009). Land exploitation in an area is the result of a set of historic events, interactions of economic forces with the environment, and social values. Despite initial distribution from a geographical area and exploitation manner therein, the present concern for ecological and cultural aspects is evident. All these provide a proper opportunity to assess the relationship between land exploitation and the environment (Sing & Dillon, 1995). Peasant exploitation system in Iran is a basic principle in rural agriculture. The incomes, employments, and livelihoods of many rural families are based on this agricultural system. Yet, despite the existence of many problems, peasant farmers are considered as the most important factor for achieving agricultural and rural developments due to their knowledge of the countryside and agriculture. Agriculture forms the basis of Iran's rural economy and rural economy is heavily dependent on and affected by agriculture. This sector with its existing system has major problems for various reasons, such as increasing farmers' ages and inabilities to farm, lack of desire of the young generation to live in the village and continue agricultural activities, migration from villages and abandonment of lands, lack of knowledge and agricultural tools, lack of attention and proper management, and lack of organization, which should be considered and treated properly.

2. Methodology:

This research aimed at analyzing challenges of the peasant farmers in Zanjan Province with the aim of removing barriers to rural development. It was an applied research in terms of purpose and descriptive-analytical in nature. The statistical population included the farmers' households working in peasant exploitation systems. 340 households were selected as the sample size by using Cochran's formula. All the questionnaires were prepared by the villagers from rural areas and the researchers. The research data were collected through library and field methods (questionnaire and interview). The questions were based on a 5-point Likert spectrum for the indicators of 10 economic factors, 7 managerial factors, 6 environmental-infrastructure factors, 7 social factors, and 4 local community factors. The data were analyzed by using factor analysis technique in SPSS software. Factor analysis was applied to analyze the interrelationships between a large number of variables and explain them based on their common sub-dimensions. The KMO value was specified to confirm validity of the questionnaire (0.847).

3. Discussion:

The result of applying factor analysis to the peasant farmers' challenges was reduction of the 34 factors to 5 final factors. The number of the extracted factors, along with the special values, indicated the share of each factor in the total variance of the variables and the larger the value was, the greater the importance and role of that factor could be. In this study, a total of 5 factors were able to explain about 66% of the total variance of the peasant farmers' challenges. The economic (16.995%) and local

community (6.718%) factors had the highest and lowest shares in explaining the total variance of the variables, respectively. The managerial, environmental-infrastructure, and social factors with the values of 15.831, 14.2292, and 12.994% were able to explain the total variance as well. According to the research findings and from the rural people's points of view, the 5 resulted factors as the most important factors in the challenges of peasant exploitation were as follows: 1) economic factor; 2) managerial factor; 3) environmental-infrastructure factor; 4) social factor; and 5) local community factor. The economic challenges included the farmers' low and unpleasant incomes from cultivation, presence of brokers and intermediaries in buying and selling products, and lack of guaranteed purchase of products and price stability in the market; the management challenges included lack of timely and appropriate governmental support and inputs for farmers, weak product processing and packaging industries, poor performance of institutions in relation to reconstruction, and protection and monitoring of natural resources; the environmental-infrastructure challenges included destruction and change of using orchards and agricultural lands, long distances from villages to cities and service centers, and excessive use of groundwater and chemical fertilizers and toxins; the social challenges included the farmers' lack of self-confidence and skills, lack of access to the information and statistics required by the farmers, and lack of job opportunities for women and youths in rural communities; the local community challenges included traditional farming methods in rural areas and unwillingness to change the methods of cultivation and low quality and fragmentation of agricultural lands.

4. Conclusion:

In Iran, the first need for cultivation by peasants to be able to continue and return to their main positions in the Iranian economy is providing a legal framework and technical infrastructure with proper management and planning. To organize this system, assistance from Ministry of Jihad Agriculture, Property and Deeds Registration Organization, and Engineering System and Land Owner Organization should be sought for peasant agriculture and the duties of each of the mentioned organizations should be clearly defined. Considering that the exploiters in Iran do not have any guilds and organizations, a special guild or enterprise should be formed for the exploiters so that they can use these enterprises as a database for their regional conditions, potentials, and shortcomings. It can provide farmers with the requirements they need and they can solve their problems by referring to it in cases they are in trouble. Cooperatives can also be used as an institution to educate the exploiters. In other words, cooperatives can form an organization for exploitation of water and soil resources. They can provide the required services, including education and promotion, as well as the inputs needed by the users. To reduce the farmers' risks in Iran, a credit-financial platform providing credit lines and facilities should be created for farmers. Other measures to be taken for the peasant exploiters are establishment of institutions and enterprises, to which the villagers and old farmers can entrust their lands after improving them based on infrastructural conditions. These lands should be leased to farmers for rent so that the exploiters do not have to sell their lands and they can have their incomes from renting them. A fundamental problem in Iranian agriculture is fragmentation of lands and inability to implement integration plans and new programs with new systems for cultivation and irrigation. To solve this problem, financial and psychological supports, as well as a proper plan, must be provided. Various and continuous measures should be taken to guide and inform rural people so that they can be assured.

References:

- Iravani, H. and Varmarzyari, H. (2008). *Global Development Report: Agriculture for Development*. University of Tehran Press, Tehran.

- Sing, J. and Dillon, S. S. (1995). *Agricultural Geography*. Translated by Siavash Dehghanian, Avaz Koucheki, & Ali Kolahi Ahari, Ferdowsi University, Mashhad.
- Baumgartner, H. and Homburg, C. (1995). Applications of structural equation modeling in marketing research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 13, 139-161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Cirella, G. T. and Tao, L. (2010). The index of sustainable functionality: An application for measuring sustainability. *International Journal of Human and Social Sciences*, 5(5), 279-285. 10.5281/zenodo.1330369
- Davidova, S. and Thomson, K. (2014). *Family farming in Europe: Challenges and prospects*. Directorate General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament. <http://www.europarl.europa.eu/>
- Duffy, P. (2018). Small-farm settlement landscapes in transition. *Irish Geography*, 50(2), 12-19. 10.2014/igj.v50i2.1320
- Jouzi, Z., Azadi, H., Taheri, F., Zafarshani, K., Gebrehiwot, K., Van Passel, S., & Lebailly, F. (2017). Organic farming and small-scale farmers: Main opportunities and challenges. *Ecological Economics*, Vol. 132, 144-154. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.10.016>
- Lynch, H., Uchanskim, M., Patrick, M., & Wharton, C. (2018). Small-farm sustainability in the south west: Challenges, opportunities, and best practices for local farming in Arizona and New Mexico. *Food Studies*, 8(2), 45-56.
- Sing, J. and Dillon, S. S. (1995). *Agricultural Geography*. Translated by Siavash Dehghanian, Avaz Koucheki, & Ali Kolahi Ahri, Ferdowsi University, Mashhad, 534-535.

مقاله پژوهشی

واکاوی چالش‌های بهره‌برداران دهقانی با هدف دستیابی به توسعه پایدار روستایی در ایران مورد مطالعه: استان زنجان

زلیخا نادرخانی، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

Zoleikhanaderkhani90@gmail.com

یوسف قنبری^{*}، دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

y.ghanbari@geo.ui.ac.ir

چکیده

نظام بهره‌برداری دهقانی، واقعیاتی انکارناپذیر در اقتصاد روستاهای ایران و درآمد و معیشت بسیاری از خانواده‌های روستایی بر این نظام کشاورزی استوار است. با وجود مشکلات و تنگناهای فراوان، کشاورزان دهقانی به دلیل شناختی که از روستا و کشاورزی دارند، مهم‌ترین عامل در رسیدن به توسعه کشاورزی و روستایی محسوب می‌شوند. در این پژوهش، این موضوع بررسی می‌شود که مشکلات و چالش‌های بهره‌برداران دهقانی در استان زنجان چیست. این پژوهش، از لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ ماهیت، توصیفی و تحلیلی است. گردآوری داده‌های مورد نیاز برای پژوهش با استفاده از شیوه پیمایشی (پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده) انجام گرفت. جامعه آماری، ۴۰ روستا از ۸ شهرستان دارای کشت دهقانی انتخاب و در نهایت ۳۴۰ پرسش‌نامه (با استفاده از فرمول کوکران) به صورت تصادفی بین خانوارهای روستایی توزیع و برای تجزیه و تحلیل از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ پژوهش برای کل پرسش‌نامه تحقیق (۰/۸۷۳) به دست آمده است که پایایی کلی پرسش‌نامه را تأیید می‌کند. نتایج تجزیه و تحلیل عاملی نشان‌دهنده آن بود که در نهایت ۵ عامل (اقتصادی، مدیریتی، زیربنایی - محیطی، اجتماعی و جامعه محلی) توانستند ۶۶ درصد از واریانس چالش‌های بهره‌برداران دهقانی را توضیح و تبیین کنند. در عامل اقتصادی، «درآمد کم و ناخوشایند ناشی از کشت و کار برای بهره‌برداران» (۰/۷۷۳)، در عامل مدیریتی، «نبود حمایت به موقع و مناسب دولت و نهادها از کشاورزان» (۰/۷۱۵)، در عامل محیطی - زیربنایی، «تخریب و تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی» (۰/۷۴۶)، در عامل اجتماعی، «ضعف اعتماد به نفس، مهارت و خودباوری در کشاورزان» (۰/۶۹۵) و در عامل جامعه محلی، «کیفیت پایین و پراکنده بودن زمین‌های کشاورزی» (۰/۶۰۹)، مهم‌ترین و اثرگذارترین چالش‌ها از نظر بهره‌برداران کشاورزی محسوب می‌شوند. براساس نتایج گفته می‌شود، بیشتر چالش‌ها و مشکلات روستایی در استان زنجان با مدیریت اصولی و برنامه‌ریزی هدفمند و کاربردی حل می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: کشاورزی، توسعه پایدار، بهره‌برداری دهقانی، استان زنجان.

*نویسنده مسئول

نادرخانی، زلیخا و قنبری، یوسف. (۱۴۰۱). واکاوی چالش‌های بهره‌برداران دهقانی با هدف دستیابی به توسعه پایدار روستایی در ایران مورد مطالعه: استان زنجان جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، ۳۴ (۲)، ۷۵-۹۰.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

10.22108/GEP.2022.130710.1460

20.1001.1.20085362.1402.34.2.7.4

مقدمه

نظام بهره‌برداری عبارت است از قوانین و مقررات مدون و غیر مدونی که براساس آن قوانین و ضوابط افراد تکالیف و حقوقی را در نظام بهره‌برداری به دست می‌آورند و براساس آن حقوق و تکالیف است که نظام بهره‌برداری خاص به وجود می‌آید (مهدوی، ۱۳۹۹). نظام‌های بهره‌برداری، رابطه‌ی میان انسان و محیط را در نحوه‌ی بهره‌برداری از زمین و مناسبات تولید مشخص می‌کنند و بستر طبیعی و منابع موجود در آن و نیز ابعاد اجتماعی و اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و بر پایداری کشاورزی تأثیر می‌گذارند (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۸۸). نحوه‌ی بهره‌برداری از اراضی در یک ناحیه، ماحصل مجموعه‌ای از رویدادهای تاریخی، تأثیر متقابل نیروهای اقتصادی با محیط طبیعی و ارزش‌های اجتماعی هستند (Sing et al., 1995)، یکی از ابعاد حائز اهمیت در توسعه‌ی کشاورزی، توجه به نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی است که سلول اصلی فعالیت‌های کشاورزی محسوب می‌شوند. این مسئله، در عین حال که واقعیتی اقتصادی است، واقعیتی اجتماعی نیز تلقی می‌شود؛ زیرا اغلب چارچوب زندگی یک خانواده‌ی کشاورز را تشکیل می‌دهد (عبداللهی، ۱۳۷۷)؛ بنابراین آنچه در نظام بهره‌برداری اهمیت ویژه‌ای دارد، استفاده‌ی عقلانی انسان از منابع طبیعی و ترکیب عوامل تولید یعنی آب، خاک، سرمایه، فنون و نیروی کار است. بهره‌برداری کشاورزی که مبتنی بر هماهنگی واقعی عوامل تولید در واحدی مشخص است، عبارت است از به زیر کشت درآوردن قطعه‌ی زمینی توسط نیروی کار معینی که ادوات و وسایل کار و مواد اولیه را در اختیار دارند (نجفی، ۱۳۸۲). واقعیت، این است که نظام خرده‌مالکی و پراکندگی قطعات اراضی، یکی از ویژگی‌های ساختار کشاورزی در کشور ایران است. هر واحد بهره‌برداری به‌طور معمول شامل یک خانوار بهره‌بردار است. به‌طوری که تعداد واحدهای بهره‌برداری دهقانی با تعداد خانوارهای بهره‌بردار عضو واحد برابر است (اشرفی و همکاران، ۱۳۸۶). مهم‌ترین ویژگی ساخت‌افزایی نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی، کوچکی و پراکندگی قطعات اراضی هر بهره‌بردار است. به‌گونه‌ای که این نظام بهره‌برداری کشاورزی، اغلب واحدهای مرسوم به خرد و دهقانی زیر ۱۰ هکتار را شامل می‌شود (دهانی و همکاران، ۱۳۹۰). براساس نتایج سرشماری عمومی کشاورزی، در سال ۱۳۹۳ اراضی کشاورزی ۱۶/۵ میلیون هکتار است که نسبت به سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲، حدود ۱/۲ میلیون هکتار کاهش داشته است؛ همچنین اراضی کشاورزی در سال ۱۳۸۲ توسط ۳/۵ میلیون و در سال ۱۳۹۳ با ۳/۴ میلیون بهره‌بردار استفاده شده است که کاهش ۱۲۲ هزار بهره‌بردار را نشان می‌دهد. نبود تناسب بین کاهش اراضی با تعداد بهره‌بردار باعث شده است که سرانه‌ی اراضی کشاورزی از ۵/۱ در سال ۱۳۸۲ به ۴/۹ هکتار به‌ازای هر بهره‌بردار در سال ۱۳۹۳ کاهش یابد. در سال ۱۳۹۳، حدود ۷۴/۸ درصد از کل بهره‌برداری‌های کشور، کمتر از ۵ هکتار زمین در اختیار داشته‌اند. در صورتی که اراضی کمتر از ۵ هکتار حدود ۱۹/۱ درصد از کل اراضی کشور را به خود اختصاص داده است (خبرگزاری صداوسیما، ۱۴۰۰). این الگوی بهره‌برداری با داشتن ویژگی‌هایی چون ضعف سازمانی و ساختاری، پایین‌بودن سطح سواد و دانش فنی، پراکندگی قطعات اراضی کشاورزی، استفاده‌نکردن بهینه از منابع تولید، پایین‌بودن میزان عملکرد در واحد هکتار، زیادبودن هزینه‌های تولید، پایین‌بودن درآمد کشاورزان و درنهایت به غیراقتصادی‌بودن و کارایی‌نداشتن مطلوب اقتصادی شناخته می‌شوند (حامدی، ۱۳۸۵). این نوع واحدها به‌اندازه‌ای کوچک هستند که بهره‌برداری اقتصادی از آنها

امکان‌پذیر نیست و پس‌انداز، سرمایه‌گذاری و انتقال فناوری‌های نوین را با محدودیت‌های مالی و فنی مواجه می‌کند؛ در نتیجه افزایش بازده تولید و بهبود درآمد زارعان نیز با چالش‌های اساسی روبه‌رو می‌شود (حقیقت و همکاران، ۱۳۹۴). امروزه بیشتر خانوارهای روستایی به‌ویژه کشاورزان خرده‌پا، در سطح دنیا با چالش‌های پیچیده‌ای مانند بحران‌های زیست‌محیطی، ناامنی غذایی، ناامنی معیشت روستایی، گرسنگی و فقر مواجه‌اند. سازمان ملل متحد در شصت و ششمین مجمع عمومی خود، از بین راهبردهای مختلف با انتخاب راهبرد حمایت از کشاورزان خانوادگی، آموزش و ترویج کشاورزی و خدمات مشاوره‌ای روستایی سعی کرده‌اند، پذیرش نوآوری‌ها را بین کشاورزان خرده‌پا تسهیل و شبکه‌سازی کنند؛ همچنین ظرفیت‌های اجتماعی آنان را به‌منظور بهبود معیشت، افزایش امنیت غذایی و حفاظت از منابع طبیعی ارتقا بخشند (پورقلی دمیه، ۱۳۹۴، به نقل از بی‌نا، ۱۳۹۳). در نهایت اگر وظیفه تولید کشاورزی در فرایند تولید بر عهده روستائیان و کشاورزان است، نقش و جایگاه دستگاه‌های اجرایی (وزارت جهاد کشاورزی و دولت) در سطح هدایت‌کننده و حمایت‌کننده قرار می‌گیرد. به‌علاوه، حرکت باید برای تأمین و تسهیل سرمایه‌گذاری، هدایت سرمایه و یارانه‌ها، تجهیز مزارع و سیاست‌های تشویقی برای توسعه کشاورزی «کشاورز محور» قرار گیرد (نادری، ۱۳۹۴).

استان زنجان با ۱۸۱۲۵۸ هزار نفر بهره‌بردار بخش کشاورزی از استان‌های مطرح در کشورمان است که نقش چشمگیری را در زمینه فعالیت‌های کشاورزی در تهیه و تولید مواد غذایی ایفا می‌کند. از مجموع کل بهره‌برداران کشاورزی این استان، حدود ۷۵ درصد از بهره‌برداران به‌صورت خرده‌مالکی است که درصد چشمگیری از بهره‌برداران را به خود اختصاص داده است. از مهم‌ترین ویژگی‌های این بهره‌برداران دهقانی در استان، پراکنده‌بودن و اجرانشدن امور زیربنایی در این اراضی است. به‌گونه‌ای که اندازه بیشتر زمین‌های این بهره‌برداران بین ۵ تا ۱۰ هکتار است. با توجه به اهمیت این شیوه از بهره‌برداری در تهیه و تولید مواد اولیه غذایی و فعالیت تعداد چشمگیری از فعالان عرصه کشاورزی در این بخش و همچنین چالش‌ها و تنگناهایی که کارآیی و عملکرد این واحدها را تحت تأثیر قرار می‌دهند، اهداف پژوهش عبارت است از: بررسی و تعیین چالش‌ها و مشکلات اساسی بهره‌برداران دهقانی استان؛

- ارائه راهکار برای حل این چالش‌ها و مشکلات در استان زنجان.

مبانی نظری

نظام‌های بهره‌برداری سازمانی اقتصادی و اجتماعی مرکب از عناصر به‌هم‌پیوسته‌ای است که با هویت و مدیریتی واحد و در ارتباط متقابل با شرایط اجتماعی و طبیعی محیط خود، امکان تولید محصولات کشاورزی را فراهم می‌کند (شعبانعلی فمی و جلال زاده، ۱۳۸۴). هر نوع نظام بهره‌برداری کشاورزی دارای سازمان، مدیریت، فضا، اطلاعات، فناوری، سطح توسعه، اعضا یا کارکنان با عملکرد خاصی است که آن را از دیگر انواع نظام بهره‌برداری متمایز می‌کند (نکویی نائینی، ۱۳۹۴). نظام‌های بهره‌برداری یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین مسائل نظام کشاورزی در بعد کلان یا ساختاری هستند که هرچه در جهت گسترش نظام‌های بهره‌برداری بهینه و مناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق تلاش شود، وضعیت مطلوب‌تری از نظر کاهش میزان اتلاف انرژی، هزینه‌های تولید، افزایش عملکرد

و بازده عوامل تولید، سوددهی، بهبود وضع زندگی کشاورزان و رضایت‌مندی آنان، امکان انجام عملیات زیربنایی، ارتقای سطح مکانیزاسیون، حفظ منابع، جلوگیری از ضایعات و در نهایت توسعه کشاورزی حاصل خواهد شد (رضایی، ۱۳۸۵). توجه به نظام بهره‌برداری دهقانی واقعی تاریخی در نظام کشاورزی ایران و به‌عنوان مهم‌ترین و گسترده‌ترین نظام بهره‌برداری زراعی در ایران حائز اهمیت زیادی است (شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۳۸۴). هنوز بهره‌برداران خرد و دهقانی سهم و نقش به نسبت زیادی در تأمین معاش روستائیان، اقتصاد روستایی و بهره‌برداری از زمین، تولید و توسعه بخش کشاورزی به عهده دارند (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵). کوچکی اندازه این بهره‌برداری در فشار به منابع تولیدی، به‌ویژه اراضی کشاورزی اثرگذار بوده و در تخریب اراضی و گرایش‌نداشتن به‌سوی کشاورزی پایدار مؤثر است. رساندن اندازه بهره‌برداری‌ها به اندازه مطلوب، به‌ویژه بهره‌برداری خانوادگی در گرایش به‌سوی کشاورزی پایدار مؤثر است (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۸۸). در حال حاضر نظام بهره‌برداری از اراضی و نحوه سازمان‌دهی تولید کشاورزی از اساسی‌ترین مشکلات بخش کشاورزی ایران و توجه‌نکردن به آن در عقب‌ماندگی بخش کشاورزی بسیار مؤثر است. راندمان پایین تولید، پایین بودن درآمد تولیدکنندگان، زیادبودن هزینه‌های تولید، تداوم سیستم‌های ناسالم بازاریابی و درآمد ناچیز کشاورزان و روستائیان از عواقب چنین برخوردهایی است (خواجه شاه کوهی، ۱۳۸۴)؛ از این رو، گفته می‌شود که مسائل نظام بهره‌برداری در هر جامعه‌ای اساسی‌ترین و عمده‌ترین مسائل بخش کشاورزی آن جامعه را تشکیل داده است و حل مسائلی از قبیل کوچکی و پراکندگی اراضی، استفاده‌نکردن بهینه از منابع تولید، پایین بودن عملکرد و غیره بدون تغییر و اصلاح نظام بهره‌برداری عملی نخواهد بود (عبدالهی، ۱۳۷۷).

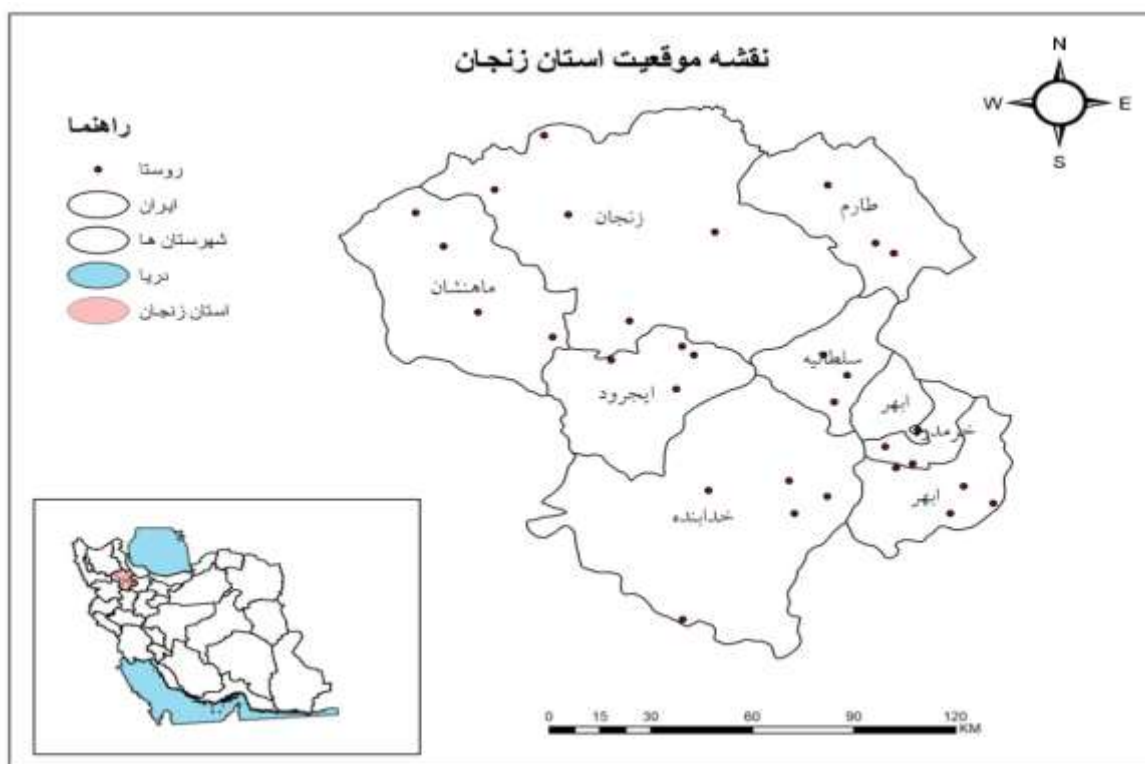
از پژوهش‌هایی که در زمینه نظام‌های بهره‌برداری دهقانی و چالش‌ها و مشکلات آنها صورت گرفته است، به موارد زیر اشاره می‌شود: مجاور باغچه و همکاران (۱۳۹۸)، مهم‌ترین چالش این نظام را در عامل اقتصادی و مسائلی چون افزایش قیمت اجاره زمین، قیمت نهاده‌ها و ادوات کشاورزی عنوان کرده است. عیسی پور و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که کارایی فنی، تخصیصی و اقتصادی نظام‌های بهره‌برداری خرد و دهقانی در شهرستان میانه به ترتیب برابر با $۳۴/۰۲$ ، $۶۰/۰۶$ ، $۶۰/۰۳$ هستند که نشان‌دهنده ضعف در دانش فنی موجود، مدیریت مزارع و استفاده‌نکردن از مقیاس بهینه است. شوکتی آملی و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهش خود بیان می‌کنند که سستی بودن نظام‌های بهره‌برداری، ابتدایی بودن امکانات و شیوه‌های تولید کشاورزی در مناطق روستایی، پایین بودن بهره‌وری اراضی کشاورزی، فاصله قطعات از منبع آب، وجود قوانین و سیاست‌های کشاورزی نامناسب، نبود الگوی مناسب کشت و فقدان قدرت مالی کشاورزان برای خرید یا معاوضه قطعات مهم‌ترین عامل خردی و پراکندگی اراضی کشاورزی در استان آذربایجان شرقی بود است. سواری و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهش خود چالش‌های کشاورزان کوچک‌مقیاس را، کاهش درآمد کشاورزان، نبود خلاقیت و نوآوری در کشاورزان، آسیب‌پذیری سکونتگاه‌ها، دسترسی‌نداشتن به صنایع فرآوری، وجود روحیه تقدیرگرایی، دسترسی‌نداشتن به ارقام اصلاحی، خشک‌سالی و روش‌های سنتی تولید عنوان کرده‌اند. عوض زاده و همکاران (۱۳۹۴)، پایداری را در نظام بهره‌برداری خرد دهقانی تبیین و عنوان کرده‌اند که وضعیت شاخص‌های پژوهش در بعد اقتصادی ناپایدار و شاخص‌های بعد اکولوژیکی و اجتماعی در وضعیت نیمه پایداری قرار دارند؛ بنابراین به تقویت بنیه اقتصادی بهره‌برداران به‌عنوان یکی

از رویکردهای اصلی برای افزایش سطح پایداری کشاورزی توجه می‌شود. مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۲)، عنوان می‌کنند که نظام بهره‌برداری و نحوه سازمان‌دهی عوامل تولید یکی از عمده‌ترین مشکلات کشاورزی ایران محسوب می‌شود که توجه نکردن به آن در عقب‌ماندگی بخش کشاورزی تأثیر بسزایی دارد و پایین بودن بازده تولید، درآمد تولیدکنندگان و زیاده‌بودن هزینه‌های تولید، نمونه‌ای از این مشکلات است. بدری و همکاران (۱۳۹۰)، در پژوهشی بیان می‌کنند که نظام‌های بهره‌برداری خانوادگی با توسعه روستایی پایدار ارتباطی مستقیم و در توسعه پایدار روستایی شهرستان قیر و کارزین نقش مؤثری دارند (Lynch et al (2018)، بیان می‌کنند که هزینه‌های بالای مالی مرتبط با کشاورزی، چالش‌های مربوط با کار و بازاریابی، و آب و کیفیت زمین و نگرانی درباره دسترسی به زمین‌های مقرون به صرفه از جمله چالش‌های نظام خرده‌مالکی شناسایی شده‌اند. Duffy (2018) بیان می‌کند که تأمین مسکن برای اعضای خانواده و تولید درآمد از زمین مهم‌ترین مسائل مزارع خانوادگی است. (Jouzi et al (2017)، در پژوهش خود به این نتیجه می‌رسند که مسائل اصلی کشاورزان خرده‌مالک و کوچک‌مقیاس شامل بازده کمتر در مقایسه با سیستم‌های معمولی، مشکلات مدیریت مواد مغذی خاک، صدور گواهینامه، موانع بازار و نیازهای آموزشی و پژوهشی است. (Chapagin & Raizada (2017) بیان می‌کنند که در کشورهای در حال توسعه، چالش‌های کشاورزی خرده‌مالکی شامل فقدان سطح زمین مناسب برای کشاورزی، فرسایش و از دست دادن باروری خاک، عملکرد پایین، دسترسی کم به منابع و خدمات کشاورزی، فقدان مکانیزاسیون، کمبود نیروی کار، فقر و بی‌سوادی است. (Davidova & Thomson (2014) پیری و جانشینی (به‌عنوان چالشی اجتماعی)، قدرت چانه‌زنی (چالشی اقتصادی) و مشکلات اداری (چالش سیاسی) را از مهم‌ترین چالش‌ها برای بهره‌برداران دهقانی عنوان می‌کنند.

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان زنجان با وسعت ۲۱۷۷۳ کیلومتر مربع با مرکزیت شهر زنجان در منطقه شمال غرب ایران بین ۳۳' و ۳۵° تا ۱۵' و ۳۷° عرض شمالی از خط استوا و ۱۰' و ۴۷° تا ۲۶' و ۴۹° طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. میانگین ارتفاع آن بیش از ۱۵۰۰ متر از سطح دریاست. پست‌ترین نقطه داخل استان با ارتفاع ۳۰۰ متر در منطقه طارم و بلندترین قله آن با ارتفاع ۲۹۰۰ متر در کوه‌های تخت سلیمان از ارتفاعات شهرستان ماهنشان قرار دارد. استان زنجان از شمال به استان‌های آذربایجان شرقی و اردبیل، از شمال شرق به استان گیلان، از شرق و جنوب شرق به استان قزوین، از جنوب به استان همدان و از غرب به استان‌های آذربایجان غربی و کردستان محدود هستند. استان زنجان براساس آخرین تقسیمات کشوری دارای ۸ شهرستان، ۱۷ بخش، ۴۸ دهستان و ۲۱ شهر است. طبق آمار سال ۱۳۹۵ استان زنجان ۱۰۵۷۴۶۱ نفر جمعیت دارد که از این میزان تعداد ۳۴۶۲۸۴ نفر جمعیت روستایی و ۷۱۱۱۷۷ نفر جمعیت شهری هستند (سایت مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)؛ همچنین استان زنجان با ۸۸۳۰۰۰ هکتار اراضی قابل کشاورزی، ۴/۷۷ درصد اراضی کشاورزی کشور را داراست (سازمان تعاون روستایی استان زنجان، ۱۳۹۵).

شکل (۱) نقشه موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Figure (1) Geographical location of the region (Authors, 2021).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر تحلیلی بر مشکلات و چالش‌های بهره‌برداران دهقانی با هدف رفع موانع توسعه روستایی استان زنجان است. پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت، توصیفی تحلیلی است. جامعه آماری، خانوار کشاورزان مشغول به فعالیت در نظام‌های بهره‌برداری دهقانی هستند که با استفاده از فرمول کوکران ۳۴۰ خانوار به‌عنوان حجم نمونه برگزیده و برای توزیع نمونه‌ها، روستاهایی انتخاب شدند که در سطح شهرستان (مورد پیمایش) پرجمعیت بوده و افراد روستایی به فعالیت کشاورزی مشغول باشند. همه پرسش‌نامه‌ها از مناطق روستایی، توسط کشاورزان و به‌صورت تصادفی به وسیله محققان تهیه شده است. در واقع ابزار اصلی محققان برای جمع‌آوری داده‌های میدانی، پرسش‌نامه محقق‌ساخته است که روایی آن (صوری) با اخذ نظرات کارشناسان و اساتید دانشگاهی (با انجام چندین مرحله اصلاح) تأیید شده است. برای بررسی پایایی ابزار مورد استفاده، از پیش آزمون با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ حاصل‌شده برای بخش‌های مختلف پرسش‌نامه بیشتر از ۰/۸ بوده که نشان‌دهنده پایاب بودن ابزار استفاده‌شده است. در جدول (۱) ضریب‌های آلفای کرونباخ برای تمامی چالش‌های مورد بررسی آورده شده است. براساس جدول (۳) پرسش‌نامه‌ها در ۵ عامل: اقتصادی ۱۰ نماگر، مدیریتی ۷ نماگر، محیطی- زیربنایی ۶ نماگر، اجتماعی ۷ نماگر و جامعه محلی ۴ نماگر در قالب ۵ طیف لیکرت تهیه شده است؛ همچنین داده‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی در نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. تجزیه و تحلیل عاملی برای بررسی روابط متقابل بین

تعداد زیادی از متغیرها و توضیح این متغیرها براساس ابعاد زیرین مشترک آنها استفاده می‌شود؛ همچنین تعداد و اسامی روستاهای موردتحقیق در هر ۸ شهرستان استان زنجان در جدول (۲) آورده شده است.

جدول (۱) ضریب آلفای کرونباخ برای هر یک از عامل‌های نظام بهره‌برداری دهقان (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table (1) Alpha coefficient of factors (Authors, 2021).

مقدار آلفای کرونباخ	نماگر	عامل
.۶۲۱	۱۰	شاخص اقتصادی
.۷۴۰	۷	شاخص مدیریتی
.۸۲۷	۶	شاخص محیطی
.۷۳۶	۷	شاخص اجتماعی
.۶۴۹	۴	جامعه محلی

جدول (۲) روستاهای مورد مطالعه در پژوهش (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table (2) The studied villages in research (Authors, 2021).

روستا	شهرستان
اردهان - کینه ورس درسجین - قروه - نورین	ابهر
قره سعید - جوقین - شهرک - احمد کندی	ایجرود
کوچ تپه - پرچین - ورجوشان - سهرورد - نورآباد	خدابنده
اردجین - نصیرآباد - رحمت‌آباد	خرمدره
رجعین - مهرآباد - بوغداکندی - سهرین	زنجان
قره بلاغ - ویر - سنبل‌آباد	سلطانیه
دستجرده - درام - تسکین	طارم
دوزکند - انگوران - سهند علیا - پری	ماه‌نشان

شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش

در این پژوهش، ۵ عامل (اقتصادی، مدیریتی، محیطی - زیربنایی، اجتماعی و جامعه محلی) در ارتباط با چالش‌های بهره‌برداران دهقانی در مناطق روستایی بررسی شدند که در جدول (۳) نشان داده شده است.

جدول (۳) عامل‌ها و فاکتورهای پژوهش (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table (3) Research factors and variables (Authors, 2021).

عامل	نماگر
اقتصادی	تنوع کم در کشت محصولات کشاورزی؛ درآمد کم و ناخوشایند ناشی از کشت‌وکار برای بهره‌برداران؛ وجود دلالتان و واسطه‌ها در خریدوفروش محصولات کشاورزان؛ ضعف در خرید تضمینی محصولات و ایجاد ثبات قیمت در بازار؛ بهره‌وری پایین محصولات و سود کم برای کشاورزان؛ ضعف در دسترسی سریع و مناسب به بیمه‌ها، ادوات و نهاده‌های کشاورزی؛ دسترسی محدود به بازارهای تولید و فروش محصولات کشاورزی؛ کفایت‌نداشتن در کمک‌ها، وام‌ها و تسهیلات دولتی برای کشاورزان؛ ضعف در پس‌انداز و قدرت خرید در مردم روستایی؛ نبود احساس امنیت شغلی و آینده در کشاورزان.
مدیریتی	ضعف مشارکت روستائیان در سیستم مدیریت محلی و منطقه‌ای؛ عملکرد ضعیف نهادها در ارتباط با بازسازی، حفاظت و نظارت بر منابع طبیعی؛ ضعف صنایع فرآوری محصولات و بسته‌بندی مناسب؛ نبود سازمان و بنگاه خاص برای بهره‌برداران دهقانی؛ ضعف در ایجاد سردخانه و انبارها برای ذخیره محصولات کشاورزی؛ حمایت‌نکردن به موقع دولت و نهادها از کشاورزان؛ وفاداری مدیران به مدیریت سنتی.
زیربنایی - محیطی	فاصله زیاد روستاها با شهرها و مراکز خدمات‌رسانی؛ تخریب و تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی؛ استفاده بیش‌ازحد از آب‌های زیرزمینی، کود و سموم شیمیایی؛ آسیب‌پذیری زیاد محصولات کشاورزی در برابر شرایط آب‌وهوایی؛ محدودیت در منابع کشاورزی به‌ویژه منابع آب و خاک؛ ضعف در زیرساخت‌های اصلی (برق، جاده، مسکن، حمل‌ونقل و...).
اجتماعی	دسترسی ضعیف و ناقص کشاورزان به اطلاعات و آمار موردنیاز در کشاورزی؛ کمبود فرصت‌های شغلی برای جوانان و زنان در جوامع روستایی؛ ضعف اعتمادبه‌نفس و مهارت و خودباوری در کشاورزان؛ سطح پایین استانداردهای زندگی در جوامع روستایی؛ سطح پایین دانش کشاورزان و آشنایی کم آنها با فناوری‌های جدید؛ ضعف در برپایی جلسات آموزشی و ترویجی؛ نگرش منفی نسبت به روستا و ارزش‌های جامعه روستایی.
جامعه محلی	ضعف در قبول و همکاری روستائیان با طرح‌ها و برنامه‌های نوین؛ کیفیت پایین و پراکنده بودن زمین‌های کشاورزی؛ روش‌های سنتی کشت در روستاها و تمایل‌نداشتن به تغییر کشت در روستاها؛ پیروی و مهاجرت کشاورزان روستایی.

مأخذ: دربان آستانه و همکاران (۱۳۹۸)، مجاور باغچه و همکاران (۱۳۹۸)، سواری و همکاران (۱۳۹۶)، حیدری ساریان و باختر (۱۳۹۵)، علیزاده و حاتمی نژاد (۱۳۹۴)، هادی‌زاده بزاز و همکاران (۱۳۹۴)، حیدری ساریان (۱۳۹۱)، اسدی و ورمزیاری (۱۳۸۹)، بیگی (۱۳۸۸) و زاهدی و نجفی (۱۳۸۴).

یافته‌ها

ویژگی‌های عمومی کشاورزان بهره‌برداران دهقانی پژوهش

براساس نتایج جدول (۳)، بررسی ویژگی‌های عمومی کشاورزان نشان‌دهنده آن است که از بین ۳۴۰ کشاورز روستایی که بررسی شدند، ۷ درصد زن و ۹۲ درصد مرد هستند. محدوده سنی بین ۳۰ تا ۶۵ سال با ۸۶ درصد بیشترین تعداد کشاورز و محدوده سنی بالای ۶۵ سال با ۲۰ درصد کمترین میزان کشاورز را به خود اختصاص داده است. از بین ۳۴۰ کشاورز ۴۳ درصد دارای تحصیلات دیپلم که بیشترین تعداد و ۱۲ درصد دارای تحصیلات در حد خواندن و نوشتن هستند که کمترین تعداد را دارند. بین محصولات کشت‌شده، گندم و جو (محصولات استراتژیک در سطح کشور) با مقدار ۵۲ درصد بیشترین محصول کشت‌شده در استان است و از میان این ۳۴۰ کشاورز مورد پرسشگری ۷۸ درصد دارای سابقه کشاورزی بین ۱۰ تا ۳۰ سال هستند و از میان این کشاورزان ۶۰ درصدشان دارای زمینی بین ۱۵ تا ۱۵ هکتار هستند که به‌طور تقریبی بیشتر این کشاورزان زیر ۱۰ زمین در اختیار دارند.

جدول (۴) ویژگی‌های عمومی پاسخگویان کشاورز بهره‌بردار دهقانی در استان زنجان (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table 4. The features of peasant farmers in Zanjan province (Authors, 2021).

فاکتور	جنسیت	تخصیلات	سن	سابقه کشاورزی				میزان زمین				نوع محصول					
				مرد	زن	لیسانس و بالاتر	دیپلم	ابتدایی تا سیکل	خواندن و نوشتن	۱۰-۱	۲۰-۱	۳۰+	۱-۱	۳۰-۵	۵۰+	همه‌ی موارد	حیوانات
فراوانی	۲۱	۳۱	۴۲	۲۶	۴۱	۷۱	۲۰	۸۵	۵۱	۳۱	۸۱	۱۳	۸	۴۲	۵۵	۶۶	۸۱
درصد	۷/۱۴	۹/۲۱	۱۲/۳۵	۳/۶۸	۱۱/۴۱	۵۲/۳۵	۷/۵	۶۸/۸۱	۲۵/۵۱	۱۱/۴	۱۳/۳۵	۵/۲۱	۲/۵	۱۲/۳۵	۱۶/۷۱	۱۹/۴۱	۵۲/۵۱

یافته‌ها

مقادیر ویژه و واریانس هر عامل

نتیجه به‌کارگیری تحلیل عاملی برای چالش‌های بهره‌برداران دهقانی کاهش ۳۴ فاکتور به ۵ عامل نهایی بود. در جدول (۵) تعداد عامل‌های استخراج‌شده همراه با مقادیر ویژه نشان‌دهنده سهم هر عامل از کل واریانس متغیرهاست و هرچه مقدار آن بزرگ‌تر باشد، حاکی از اهمیت و نقش بیشتر آن عامل است. جدول (۵) نشان‌دهنده آن است که در مجموع ۵ عامل توانستند حدود ۶۶ درصد از کل واریانس چالش‌های بهره‌برداران دهقانی را تبیین کنند. براساس جدول (۵)، عامل «اقتصادی» با مقدار ۱۶/۹۹۵ درصد، بیشترین سهم و عامل «جامعه محلی» با مقدار ۶/۷۱۸ کمترین سهم را در تبیین واریانس کل متغیرها بر عهده دارد.

جدول (۵) مقدار ویژه و واریانس هر عامل (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table (5) Eigenvalues and variance explained by each factor. (Authors, 2021).

عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
اقتصادی	۸/۴۳	۱۶/۹۹۵	۱۶/۹۹۵
مدیریتی	۷/۴۹	۱۵/۸۳۱	۳۲/۸۲۶
محیطی - زیرساختی	۷/۰۷	۱۴/۲۹۱	۴۷/۱۱۷
اجتماعی	۶/۵۰	۱۲/۹۹۴	۶۰/۱۱۱
جامعه محلی	۳/۶۱۱	۶/۷۱۶	۶۶/۸۲۹

در این پژوهش، ۳۴ چالش درباره بهره‌برداران دهقانی در نظر گرفته شده است. برای تهیه پرسش‌نامه‌ها (چالش‌ها) از نظرات کشاورزان محلی و کارشناسان روستایی (به دلیل آشنایی و ارتباط با مسائل روستایی) استفاده شده است؛ همچنین تجزیه و تحلیل عاملی برای کاهش تعداد چالش‌ها و تشخیص ساختار در روابط بین متغیرها استفاده شد. میزان KMO (۰/۸۴۷) و بارتلت به‌طور تقریبی ($\text{Chi-Square} = 8301.07$)، با ($\text{Sig} = 0.000$) نشان‌دهنده آن است که داده‌ها

برای تحلیل عاملی مناسب هستند. بعد از استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، ۳۴ چالش در ۵ عامل (اقتصادی، مدیریتی، محیطی - زیربنایی، اجتماعی و جامعه محلی) طبقه‌بندی شدند که ۶۶/۸۲ درصد از واریانس پژوهش را توضیح می‌دهند (جدول ۵). بارگذاری فاکتورهای هر عامل (چالش) در (جدول ۶) نشان داده شده است. در این زمینه جوامع روستایی استان زنجان با چالش‌های اساسی مختلفی روبه‌رو هستند. براساس نتایج (جدول ۵)، در عامل اقتصادی، فاکتورهای «درآمد کم و ناخوشایند ناشی از کشت‌وکار برای بهره‌برداران (۷۷۳)، وجود دلالتان و واسطه‌ها در خریدوفروش محصولات کشاورزی (۶۶۰)، ضعف در خرید تضمینی محصولات و ایجاد ثبات قیمت در بازار (۶۵۶)، تنوع کم در کشت محصولات کشاورزی (۶۴۰)، بهره‌وری پایین محصولات و سود کم برای کشاورزان (۶۳۸)، ضعف در دسترسی سریع و مناسب به بیمه‌ها، ادوات و نهاده‌های کشاورزی (۶۳۰)، دسترسی محدود به بازارهای تولید و فروش محصولات کشاورزی (۵۸۵)، کفایت‌نداشتن در کمک‌ها، وام‌ها و تسهیلات دولتی برای کشاورزان (۵۹۴)، ضعف در پس‌انداز و قدرت خرید برای مردم روستایی (۵۶۱)، نبود احساس امنیت شغلی و آینده در کشاورزان (۵۵۸)»، از چالش‌های اصلی بهره‌برداران دهقانی در عامل اقتصادی در مناطق روستایی است. در نهایت چالش‌های اقتصادی ۱۶/۹۹۶ درصد از کل واریانس پژوهش را توضیح داده است. چالش مدیریتی، دومین چالش در بهره‌برداری دهقانی است. این چالش دارای نقش ویژه‌ای بین چالش‌های بهره‌برداری‌هاست؛ چون عامل مدیریتی نقش تصمیم‌گیری و هدایت را بر عهده دارد و بر سایر عامل‌ها و چالش‌ها اثر می‌گذارد. با توجه به (جدول ۶)، «حمایت‌نکردن به‌موقع و مناسب دولت و نهادها از کشاورزان (۷۱۵)، عملکرد ضعیف نهادها در ارتباط با بازسازی، حفاظت و نظارت بر منابع طبیعی (۶۶۸)، ضعف صنایع فرآوری محصولات و بسته‌بندی مناسب (۶۶۵)، نبود سازمان و بنگاهی خاص برای بهره‌برداران دهقانی (۶۴۵)، ضعف در ایجاد سردخانه و انبارها برای ذخیره محصولات کشاورزی (۵۷۶)، ضعف مشارکت روستائیان در سیستم مدیریت محلی و منطقه‌ای (۵۶۸) و وفاداری مدیران به مدیریت سنتی (۵۵۸)»، عامل مدیریتی ۱۵/۸۳۱ درصد از کل واریانس چالش‌های بهره‌برداری‌های دهقانی توضیح و تبیین داده‌شده را شامل می‌شود. عامل سوم، چالش‌های محیطی و زیربنایی است که ۱۴/۲۹۲ درصد از کل واریانس توضیح داده‌شده را شامل می‌شود. با توجه به (جدول ۵)، «تخریب و تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی (۷۴۶)، فاصله زیاد روستاها با شهرها و مراکز خدمات‌رسانی (۷۳۴)، استفاده بیش‌ازحد از آب‌های زیرزمینی، کود و سموم شیمیایی (۶۲۸)، آسیب‌پذیری زیاد محصولات کشاورزی در برابر شرایط آب‌وهوایی (۶۱۱)، محدودیت در منابع کشاورزی به‌ویژه منابع آب و خاک (۵۶۴)، ضعف در زیرساخت‌های اصلی (برق، جاده، مسکن، حمل‌ونقل و ... (۵۵۱)»، از جمله مهم‌ترین چالش‌های محیطی و زیربنایی بهره‌برداران دهقانی محسوب می‌شوند. عامل چهارم مربوط به چالش‌های اجتماعی است. این عامل شامل ۱۲/۹۹۴ درصد از کل واریانس را توضیح داده است. با توجه به (جدول ۶) فاکتورهای «ضعف اعتمادبه‌نفس و مهارت و خودباوری در کشاورزان (۶۹۵)، دسترسی ضعیف و ناقص کشاورزان به اطلاعات و آمار موردنیاز در کشاورزی (۶۶۷)، کمبود فرصت‌های شغلی برای جوانان و زنان در جوامع روستایی (۶۵۸)، سطح پایین استانداردهای زندگی در جوامع روستایی (۶۴۵)، سطح پایین دانش کشاورزان و آشنایی‌نداشتن آنها با فناوری‌های جدید (۶۱۲)، ضعف در برپایی جلسات آموزشی و ترویجی (۶۰۳)، نگرش منفی نسبت به روستا و ارزش‌های جامعه روستایی (۵۷۵)»، از فاکتورهای اصلی در عامل اجتماعی محسوب می‌شوند. آخرین عامل در تجزیه‌وتحلیل چالش‌های بهره‌برداران دهقانی، جامعه محلی است که ۶/۷۱۸ درصد از کل واریانس را توضیح داده است.

فاکتورهای «کیفیت پایین و پراکنده بودن زمین‌های کشاورزی (۶۰۹)، روش‌های سنتی کشت و تمایل نداشتن به تغییر کشت در روستاها (۶۰۰)، ضعف در قبول و همکاری روستائیان با طرح‌ها و برنامه‌های نوین (۵۶۱)، پیری و مهاجرت کشاورزان روستایی (۵۴۶)»، از مهم‌ترین چالش‌های بهره‌برداران دهقانی در عامل جامعه محلی هستند.

جدول (۶) بارهای عاملی چالش‌های بهره‌برداران دهقانی (نویسندگان، ۱۴۰۰).

Table (6) Factor loadings of challenges of peasant farmers (Authors, 2021).

بار عاملی	چالش‌ها	اسم عامل
۷۷۳ ۶۶۰ ۶۵۶ ۶۴۰ ۶۳۸ ۶۳۰ ۵۸۵ ۵۹۴ ۵۶۱ ۵۵۸	درآمد کم و ناخوشایند ناشی از کشت و کار برای بهره‌برداران وجود دلالت و واسطه‌ها در خرید و فروش محصولات کشاورزی ضعف در خرید تضمینی محصولات و ایجاد ثبات قیمت در بازار تنوع کم در کشت محصولات کشاورزی بهره‌وری پایین محصولات و سود کم برای کشاورزان ضعف در دسترسی سریع و مناسب به بیمه‌ها، ادوات و نهاده‌های کشاورزی دسترسی محدود به بازارهای تولید و فروش محصولات کشاورزی کفایت نداشتن در کمک‌ها، وام‌ها و تسهیلات دولتی برای کشاورزان ضعف در پس‌انداز و قدرت خرید در مردم روستایی نبود احساس امنیت شغلی و آینده در کشاورزان	اقتصادی
۷۱۵ ۶۶۸ ۶۶۵ ۶۴۵ ۵۷۶ ۵۶۸ ۵۵۸	نبود حمایت به موقع دولت و نهادها از کشاورزان عملکرد ضعیف نهادها در ارتباط با بازسازی، حفاظت و نظارت بر منابع طبیعی ضعف صنایع فرآوری محصولات و بسته‌بندی مناسب نبود سازمان و بنگاه خاص برای بهره‌برداران دهقانی ضعف در ایجاد سردخانه و انبارها برای ذخیره محصولات کشاورزی ضعف مشارکت روستائیان در سیستم مدیریت محلی و منطقه‌ای وفاداری مدیران به مدیریت سنتی	مدیریتی
۷۴۶ ۷۳۴ ۶۲۸ ۶۱۱ ۵۶۴ ۵۵۱	تخریب و تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی فاصله زیاد روستاها با شهرها و مراکز خدمات‌رسانی استفاده بیش از حد از آب‌های زیرزمینی، کود و سموم شیمیایی آسیب‌پذیری زیاد محصولات کشاورزی در برابر شرایط آب‌وهوایی محدودیت در منابع کشاورزی، به‌ویژه منابع آب و خاک ضعف در زیرساخت‌های اصلی (برق، جاده، مسکن، حمل‌ونقل و ...)	محیطی - زیربنایی
۶۹۵ ۶۶۷ ۶۵۸ ۶۴۵ ۶۱۲ ۶۰۳ ۵۷۵	ضعف اعتماد به نفس، مهارت و خودباوری در کشاورزان دسترسی ضعیف و ناقص کشاورزان به اطلاعات و آمار مورد نیاز در کشاورزی کمبود فرصت‌های شغلی برای جوانان و زنان در جوامع روستایی سطح پایین استانداردهای زندگی در جوامع روستایی سطح پایین دانش کشاورزان و آشنایی نداشتن آنها با فناوری‌های جدید ضعف در برپایی جلسات آموزشی و ترویجی نگرش منفی نسبت به روستا و ارزش‌های جامعه روستایی	اجتماعی
۶۰۹ ۶۰۰ ۵۶۱ ۵۴۶	کیفیت پایین و پراکنده بودن زمین‌های کشاورزی روش‌های سنتی کشت در روستاها و تمایل نداشتن به تغییر کشت در روستاها ضعف در قبول و همکاری روستائیان با طرح‌ها و برنامه‌های نوین پیری و مهاجرت کشاورزان روستایی	جامعه محلی

بحث و نتیجه‌گیری

کشاورزی اساس و پایه اقتصاد بخش روستایی ایران را تشکیل می‌دهد. اقتصاد روستایی به‌شدت به کشاورزی وابسته است و از آن متأثر می‌شود. این بخش به دلایل مختلفی همچون افزایش سن کشاورزان و ناتوانی آنها در کشاورزی، نبود رغبت نسل جوان به زندگی در روستا و فعالیت کشاورزی، مهاجرت و رهاکردن روستا و زمین‌ها، مدیریت نامناسب و نبود سامان‌دهی این نظام دچار مشکلات اساسی شده است و باید مورد توجه و درمان واقع شود. با توجه به نتایج این پژوهش، به ترتیب عامل‌های اقتصادی، مدیریتی، محیطی - زیربنایی، اجتماعی و جامعه محلی بیشترین چالش و اهمیت را در زندگی مردم روستایی استان زنجان دارند. چالش‌های «درآمد کم و ناخوشایند ناشی از کشت‌وکار برای بهره‌برداران»، «نبود حمایت به موقع و مناسب دولت و نهادها از کشاورزان». «تخریب و تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی»، «ضعف اعتماد به نفس، مهارت و خودباوری در کشاورزان»، «کیفیت پایین و پراکنده بودن زمین‌های روستایی» از چالش‌ها و مشکلات اساسی بهره‌برداران روستایی استان هستند که با توجه به یافته‌های پژوهش گفته می‌شود که در ایران برای اینکه کشت دهقانی بتواند سرپا شده و به جایگاه اصلی خود در اقتصاد ایران برگردد، در ابتدا نیازمند این است که با مدیریت و برنامه‌ریزی مناسب بسترهای قانونی و زیرساخت‌های فنی برای آن فراهم شود؛ جهت سازمان‌دهی به این نظام باید از سازمان‌های مرتبط با کشت دهقانی (وزارت جهاد کشاورزی، سازمان ثبت اسناد و املاک، سازمان نظام مهندسی و سازمان تعاون روستایی و مالک زمین و ...) کمک گرفت و وظایف هر یک از این سازمان‌ها و ارگان‌ها به صورت واضح تعریف شوند. با توجه به اینکه بهره‌برداران در ایران هیچ‌گونه صنف و سازمان مشخصی ندارند، باید صنف یا بنگاه خاصی را برای بهره‌برداران تشکیل داد تا در مواردی که با مشکلی مواجه می‌شوند، مشکلات خود را با مراجعه به این بنگاه‌ها حل کنند؛ همچنین روستائیان و کشاورزان از کارافزادگی زمین‌های خود را به آنها امانت داده و این بنگاه‌ها بعد از اینکه این زمین‌ها را از لحاظ شرایط زیرساختی بهبود دادند، زمین‌ها را به کشاورزان اجاره‌کار اجاره می‌دهند تا هم بهره‌برداران مجبور به فروش زمین خود نشوند و هم درآمد ناشی از اجاره زمین‌های خود را داشته باشند؛ همچنین از تعاونی‌ها به‌عنوان نهادی برای آموزش بهره‌برداران استفاده می‌شود. به عبارتی تعاونی‌ها به‌عنوان یک تشکل، سازمان‌دهی بهره‌برداری از منابع آب و خاک را شکل می‌دهند و خدمات مورد نیاز اعم از آموزش، پایگاه داده و اطلاعات برای کشاورزان، ترویج، ارائه خدمات و نهادهای لازم را برای بهره‌برداران نیز به عهده می‌گیرند. در ایران به دلیل درآمد پایین و شکننده بودن بهره‌برداری دهقانی، برای کاهش ریسک بهره‌برداران‌های دهقانی باید بستر اعتباری - مالی نظیر ایجاد ردیف‌های اعتباری یا تسهیلاتی ویژه برای بهره‌برداران ایجاد شود تا مشکلات و نگرانی‌های این قشر کمتر شود. در نهایت باید پذیرفته شود که بخش کشاورزی ایران به سرمایه‌گذاری و توجه اساسی و اصولی نیاز دارد. افزایش استهلاک و فرسودگی در بخش کشاورزی، بی‌برنامه‌گی و درآمد کم، مدیریت غیراصولی، تعداد زیاد فارغ‌التحصیلان بخش کشاورزی، نبود فرصت‌های شغلی و ناگزیری آنها به فعالیت‌های کشاورزی، وجود بسیار زیاد بهره‌برداران کم زمین و بی‌زمین و بهره‌مند نبودن آنها از منابع مالی مناسب، کشاورزی کشور را به سوی نظام‌های بهره‌برداری جایگزین سوق می‌دهد.

منابع

- اشرفی، مرتضی، مهربانیان، الهه، پورکاخکی، میراحمد (۱۳۸۶)، بررسی نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی در کشاورزی ایران: تنگناها، سیاست‌ها و راهکارهای حمایتی، ششمین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد. <https://civilica.com/doc/46939/>
- اسدی، علی، ورمزیاری، حجت (۱۳۸۹)، ارزیابی پایداری نظام‌های کشاورزی، راهبرد یاس بهار، شماره ۲۱، ۲۸۸-۲۶۱. <http://ensani.ir/fa/article/272215>
- بیگی، احمد (۱۳۸۸)، بررسی شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی، همایش ملی انسان، محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۱۹ و ۲۹ اسفند، ۷-۱. <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=7013>
- بدری، علی، رکن‌الدین افتخاری، علیرضا، سلمانی، محمد، دادله، بهمند (۱۳۹۰)، نقش بهره‌برداری زراعی (خانوادگی) در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان قیر و کازرین - استان فارس)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، (۷۶) ۴۳، ۴۸-۳۳. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=132238>
- پورقلی دمیه، محمد صادق (۱۳۹۴)، ارزیابی بازاریابی محصولات کشاورزی مزارع خانوادگی و راهکارهای بهبود آن در شهرستان باشت (استان کهگیلویه و بویراحمد)، دانشکده مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
- حقیقت، صالح، ایروانی، هوشنگ، کلانتری، خلیل، مهدوی، ابراهیم، علیرضا قدیمی (۱۳۹۴)، تحلیل عوامل پیش برنده طرح یکپارچه‌سازی اراضی از دیدگاه کشاورزان استان فارس، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، (۱) ۴۶، ۳۴-۲۱. [10.22059/ijaedr.2015.54476](https://www.ijaedr.com/doi/10.22059/ijaedr.2015.54476)
- حسینی، غلامحسین (۱۳۸۸)، آسیب‌پذیری و توسعه نظام بهره‌برداری کشاورزی در ایران، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۲، ۱۴۷-۱۲۹. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.10283102.1388.17.3.5.7>
- خواجه شاه کوهی، علیرضا (۱۳۸۹)، تحلیل پایداری نظام‌های بهره‌برداری زراعی، مطالعه موردی نظام بهره‌برداری خانوادگی و شهرستان آق قلا، رساله دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا.
- حامدی، محمدحسین (۱۳۸۵)، تناقضات ساختاری نظام دهقانی در فرایند توسعه پایدار، چکیده مقالات همایش نظام‌های بهره‌برداری خرد و دهقانی، ۱۲ و ۱۳ اسفند، وزارت جهاد کشاورزی تهران، ۱۸-۱۶.
- حیدری ساربان، حیدر، باختر، سهیلا (۱۳۹۵)، بررسی نقش تعاونی‌های تولید روستایی در توانمندسازی اجتماعی کشاورزان گندم‌کار شهرستان اسلام آباد غرب، پژوهش‌های جامعه‌شناسی، (۲) ۱۰، ۹۷-۱۱۳. [10.22048/RDSJ.2018.74005.1630](https://www.rdsj.com/doi/10.22048/RDSJ.2018.74005.1630)
- حیدری ساربان، وکیل (۱۳۹۱)، بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های تولید روستایی (مطالعه موردی: شهرستان پارس آباد)، نگرش‌های نو در جغرافیای روستایی، (۲) ۴، ۱۶۵-۱۵۱. http://geography.journals.iau-garmsar.ac.ir/article_673182.html

- دربان آستانه، علیرضا، حجت شمایی، سیروس، طهماسبی، بهمن (۱۳۹۸)، *سنجش پایداری شاخص‌های توسعه اقتصادی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان رودبار)*، مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، (۳- ۴۸)، ۱۴، ۷۷۱-۷۵۷. http://jshsp.iaurasht.ac.ir/article_669623.html
- دهانی، قدوس (۱۳۹۰)، *بررسی نظام‌های بهره‌برداری و نقش آنها در توسعه کشاورزی*، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- رضائی، عبدالمطلب، اکبری، مرتضی، اسدی، علی (۱۳۸۵)، *اصلاح ساختار نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی*، راهبرد توسعه پایدار کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری.
- زاهدی، شمس السادات، غلامعلی، نجفی (۱۳۸۵)، *بسط مفهوم توسعه پایدار*، مدرس، ۱۰، ۶۴-۴۵. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=68448>
- سازمان تعاون روستایی استان زنجان (سیمای تعاونی‌ای روستایی در استان زنجان)، ۱۳۹۵. سایت مرکز آمار ایران (سالنامه آماری استان زنجان)، ۱۳۹۵.
- شعبانعلی فمی، حسین، قارون، زهرا، قاسمی، جواد (۱۳۹۱)، *مدیریت نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران*، تهران، انتشارات سروا، ۳۲۰.
- شوکتی آصفی، محمد، کلانتری، خلیل، اسدی، علی و حسین شعبانعلی فمی (۱۳۹۷)، *بررسی عوامل مؤثر بر خریدی و پراکندگی اراضی کشاورزی در استان آذربایجان شرقی*، مجله تحقیقات اقتصاد، (۳) ۴۹-۲، ۵۰۷-۴۸۷. <https://dx.doi.org/10.22059/ijaedr.2017.237776.668459>
- علیزاده، کنایون، حاتمی نژاد، حجت (۱۳۹۴)، *نقش نظام‌های بهره‌برداری در توسعه پایدار کشاورزی ایران (نمونه موردی: بخش مرکزی تربت حیدریه)*، مجله علوم جغرافیایی، شماره ۲۲، ۷۸-۷۱. http://geographic.sinaweb.net/article_528098.html
- عوض زاده، علی، کرمی، آیت‌الله (۱۳۹۴)، *تبیین پایداری نظام بهره‌برداری خرد دهقانی: مورد مطالعه بخش مرکزی شهرستان بویراحمد*، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، جلد ۲، شماره ۱، ۴۱-۲۷. <https://dx.doi.org/10.22048/rdsj.2015.10455>
- عبداللهی، محمد (۱۳۷۷)، *نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران*، وزارت کشاورزی معاونت امور نظام بهره‌برداری، تهران.
- کریم، محمدحسین، صفدری نهاد، محمود، امجدی پور، مسعود (۱۳۹۳)، *توسعه کشاورزی و اقتصاد مقاومتی جایگزین نفت*، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، (۶) ۲، ۱۰۳-۲۷. https://www.jmsp.ir/article_7371.html
- قنبری شیرسوار، علی (۱۴۰۰، ۲۰ مهر)، *گزارش پژوهشی: بررسی وضعیت زمین و نظام بهره‌برداری مناسب در ایران*، خبرگزاری صداوسیما. <https://www.iribnews.ir/fa/news/3245303/>
- کمالی، حسین، مددی، ابوالفضل (۱۳۸۵)، *مسائل و مشکلات و چالش‌های نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی*، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری.

مهدوی، مسعود (۱۳۹۹)، *مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران* (جلد اول: شناخت مسائل جغرافیایی روستاها)، تهران، انتشارات سمت.

مطیعی لنگرودی، حسن، شمسایی، ابراهیم (۱۳۸۸)، *توسعه و کشاورزی پایدار از دیدگاه اقتصاد روستایی*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

مجاور باغچه، منصور، رسولی آذر، سلیمان، رشیدپور، لقمان (۱۳۹۸)، *واکاوی و بررسی چالش‌های نظام‌های بهره‌برداری خرد و دهقانی در استان آذربایجان غربی*، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۲(۴)، ۵۰-۴۱. <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=529703>

نکویی نائینی، علی (۱۳۹۴)، *تبیین ساختار کشاورزی ایران در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، الگوی پایه پیشرفت، ۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ماه، تهران.

نادری، مریم، قرح‌خانی، کاظم، تاسا، سمیره (۱۳۹۴)، *نظام‌های بهره‌برداری خرد و دهقانی در کشاورزی ایران و جهان*، کنفرانس ملی کشاورزی پایدار، محیط‌زیست و توسعه روستایی، کوه‌دشت. <https://civilica.com/doc/379115>

ورمزیاری، حجت، رستمی، فرحناز، گراوندی، شهپر (۱۳۹۲)، *الگوسازی نهادهای مؤثر بر توسعه کشاورزی خرده مالکی ایران از نگاه متخصصان با تأکید بر نهادهای غیردولتی*، توسعه روستایی، ۵(۲)، ۱۵۶-۱۳۴. <https://dx.doi.org/10.22059/jrd.2013.50588>

هادی‌زاده بزاز، مریم، بوزرجمهری، خدیجه، شایان، حمید، نوغانی دخت بهمنی، محسن (۱۳۹۴)، *ارزیابی عملکرد تعاونی‌های تولید روستایی با رویکرد توسعه کشاورزی پایدار (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)*، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۴(۲)، ۱۱۱-۱۲۶. <http://ensani.ir/fa/article/346307/>

Baumgartner, H., & Homburg, C. (1995). **Applications of structural equation modelling in marketing research**, A review. *International Journal of Research in Marketing*, Vol 13, 139- 161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0).

Cirella, G. T., & Tao, L. (2010). **the index of sustainable functionality: an application for measuring sustainability**, *International Journal of Human and Social Sciences*, 5(5), 279 -285. 10.5281/zenodo.1330369.

Davidova, S., & Thomson, K. (2014). **Family farming in Europe: challenges and prospects**. Directorate General for Internal Policies policy department B: Structural and Cohesion Policies European Parliament. <http://www.europarl.europa.eu/>.

Duffy, P. (2018). **Small –farm settlement landscapes in transition**. *Irish Geography* , 50 (2), 12-19. 10.2014 / igj.v 50 i2.1320.

Jouzi, Z., Azadi, H., Taheri, F., Zafarshani, K., Gebrehiwot, K., Van Passel, S., & Lebailly, F. (2017). **Organic farming and small-scale farmers: main opportunities and challenges**. *Ecological economics*. Vol 132, 144-154. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.10.016>.

Lynch, H., Uchanskim M., Patrick, M., & Wharton, C. (2018). **Small farm sustainability in the south west: Challenges, Opportunities, and best practices for local farming in Arizona and New Mexico**. *Food Studies*, 8 (2), 45-56.

Sing, J., & Dillon, S.S. (1995). **Agricultural Geography**. translated by Siavash Dehghanian; Avaz Koucheiki; ali Kolahi Ahri, Ferdowsi University, Mashhad, 534- 535.

